

48. Тихомиров Д. Сборник правил и программ для церковно-приходских школ, с относящимися к ним определениями Св.Синода. - Могилев на Днепре, 1887. - 98 с.
49. Церковный вестник. - 1886. - № 42.
50. Ф.770. - Оп.1. - Спр.286 (Свидетельства учеников об окончании церковно-приходских школ. - 1897.).
51. Первоначальное обучение грамотности в сельском училище. //ПЕВ. - Ч. Неоф. - 1865. - № 24. - С. 438-441.
52. ПЕВ. - Ч. Оф. - 1885. - № 7.
53. ПЕВ. - Ч. Оф. - 1891. - № 3.
54. Церковно-приходская школа. - 1891. - Кн. 3.
55. Правила об уездных отделениях Епархиальных Училищных Советов. //Церковно-приходская школа. - 1888. - август.
56. Программа отчетных сведений, представляемых ежегодно Епархиальным училищным Советам уездными отделениями оных. //ПЕВ. - Ч. Оф. - 1889. - № 15. - С. 658-662.
57. Руководственные указания и форма для составления благочинными годичных отчетных рапортов. //ПЕВ. - Ч. Оф. -1895. - № 15. - С. 588-603.
58. Руководственные правила для уездных наблюдателей церковных школ Полтавской Епархии. //ПЕВ. - Ч. Оф. - 1896. - № 31. - С. 870-876.
59. ПЕВ. - Ч. Оф. - 1897. - № 3.
60. ПЕВ. - Ч. Оф. - 1892. - № 6.
61. Отчет о состоянии церковно-приходских школ и школ грамоты Лубенского уезда за 1893 - 1894 уч. г. //ПЕВ. - Ч. Неоф. -1895. - № 9. - С. 1-29.
62. Горбов Н. О дисциплинарных мерах в народной школе. //Церковно-приходская школа. - 1887. - Кн. 3. - С. 7-37.
63. Нарциссов Д. Православные церковные братства в России. //ПЕВ. - Ч. неоф. - 1890. - № 11. - С. 411-456.
64. ПЕВ. - Ч. Оф. - 1892. - № 23.
65. Отчет о состоянии церковно-приходских школ и школ грамоты в Полтавской Епархии за 1893 - 94 учебный год. //ПЕВ. - Ч. Неоф. - 1895. - № 6 - 7. - С. 1-64.
66. Отчет о состоянии церковно-приходских школ и школ грамоты в Полтавской епархии за 1894 - 1895 учебный год. //ПЕВ. - Ч. Неоф. (Приложение). - 1896. - № 4.
67. Церковно-приходская школа. - 1891. - Кн. 5.
68. Ильяшевич. Ст. Речь о необходимости посылать в школу и девочек. // ПЕВ. - Ч. Неоф. - 1884. - № 3. - С. 133-137.
69. Церковно-приходская школа. - 1895. - Кн.6.
70. Церковно-приходская школа. -1891. - Кн. 4.
71. О постановке женского воспитания и обучения в народных школах. //ПЕВ. - Ч. Неоф. - 1891. - № 16. - С. 606-614.
72. Федоренко С.А. Сприяння православного духовенства розповсюдженню освіти серед жіночої частини населення Полтавської губернії (II половина XIX століття).//Історична пам'ять. Науковий збірник. - Полтава: [Б.в.], 2005. - № 1-2. -С.126-136.
73. Примерная программа рукоделия для женских церковных школ. // ПЕВ. - Ч. Неоф. - 1897. - № 32. - С. 1230-1233.
74. ПЕВ. - Ч. Оф. - 1892. - № 1.
75. Образцовая начальная женская школа при Полтавском епархиальном женском училище. //ПЕВ. - Ч. Неоф. - 1893. - № 23. - С. 924-936.
76. Вторая годовщина Полтавского епархиального Свято-Макарьевского Братства. //ПЕВ. - Ч. Неоф. - 1892. - № 12. - С. 500-513.
77. Соколов. Г. Школы грамотности. //Церковно-приходская школа. - 1888. - Кн. 11. - С. 3-15.
78. Церковно-приходская школа. - 1889. - август.
79. Записка о церковных школах. - Б.м., б.г. - 52 с.
80. ПЕВ. - Ч. Оф. - 1897. - №8.

Петро Пиріг

З ІСТОРІЇ ЛІСОВИХ ПРОМИСЛІВ НА ЧЕРНІГІВЩИНІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVII-XVIII ст.

Ще з глибокої давнини в лісах Чернігівщини водилась надзвичайно велика кількість звірів і птахів. Це створювало сприятливі умови для занять її населення полюванням.

У зазначений період у регіоні існував особливий вид промислу, який обслуговували стрільці й пташники. Ці категорії людей займалися відстрілом і ловом звірів та птахів¹. В останній

чверті XVII ст. вони здобули офіційне визнання прав на свій промисел.

Висвітлення деяких питань проблеми вже мало місце на сторінках праць істориків². Поряд із тим справедливо зазначається, що вона «потребує дальшої розробки»³. Мета статті - певною мірою заповнити існуючу прогалину.

Стрільці й пташники перебували під протекцією лише вищої влади. Безпосереднє керівництво й управління ними здійснювали виборні отамани. Приймаючи під свою опіку, чернігівський полковник Дунін-Борковський⁴ наділив стрільців певними привілеями⁵, які в подальшому підтверджувались указами інших полковників та універсалами гетьманів. Стрільці Городнянської сотні, наприклад, «других никаких отправленій в рад с козаками неимели», «запомянутае бывали волными ежели кто козак от воинской службы, а если мужик от посполитой тягости».⁶

Коли в селі Мошонках Городнянської сотні «стрельци наши ... влюбили себе товариша, Ермолу Бутромеенка», полковник Василь Борковський особисто взяв його під «оборону нашу воинскую» і 26 грудня 1672 р. суворо наказував мошонським властям: «абысте до его жадное справи не мели и до послушенства своего мешкого не потегали конечне, абы так а не иначе и было».⁷

Чернігівський полковник Григорій Самойлович, дбаючи про становище стрільців у Сосниці, в листі-зверненні до місцевих сотників від 12 червня 1686 р. розпоряджався, щоб і надалі вони при «волности звычайной зоставали і абы тым мененним тридцатем стрелцом жаден в стрелянню зверей перешкоди чинити неважился якої колвек кондиції человек». Полковник залишав за ними й право вирубки дерев «в пуши»⁸.

Виявлені нами джерела дають змогу пролити світло на кількісний та особовий склад стрільців Городнянської й Седнівської сотень, встановити, з яких саме населених пунктів вони були. Так, наприкінці 1677 р. стрілецьку громаду поповнили Сидір із села Хоробрич, Тишко Гладкий із Хотивлі, Федір Молсеєнко, Лаврін Хмаренко й Федір Мартиненко із Нових Боровичів. Стрілецьким отаманом став сосницький житель Сидір Моцара, який «задля лпейшой помощи до тоей ж службы стрелецкой» звільнявся від послушенства. Полковник Василь Борковський у листі від 5 грудня 1677 р. зобов'язував згаданих стрільців старанно й добросовісно виконувати свої обов'язки «около лову зверинного» і тим самим заробляти «наилепшую ласку нашу».⁹

Через певний час стрілецька громада Седнівської та Городнянської сотень налічувала більше трьох десятків осіб. Яків Лизогуб, підтверджуючи у вересні 1689 р. їх права, суворо попереджував козаків і посполитих людей, щоб ніхто на них «атаманови товариству Его в тих пуцах в ловеню зверу перешкоду, чинити неважился». Мешканців сіл, у яких трапиться бувати стрільцям, полковник зобов'язував давати їм хліб, сіль і підводи.¹⁰

У кінці XVII ст. кількість стрільців у вказаних сотнях зростає до 40. Полковники Юхим Лизогуб і Павло Полуботок також залишили їх при попередніх правах і «вольностях».¹¹ «А однак мети хочем, - зазначалося у листі останнього (травень 1705 р.), - абы стрелци простуючие як для зверу в пушу так из пуши проводячие зверу людем посполитим по селах в им лове в вымоганню вымыслих кормов и напоев горелчаних не важилися чинити».¹²

У XVIII ст. права стрільців і пташників підтверджували гетьмани Скоропадський, Апостол, Розумовський, Військова канцелярія, Малоросійська колегія¹³.

Кількість їх зростала. В середині XVIII ст. у Почепській волості було 75 стрільців, Городнянській сотні - 68, Мглинській - 40, Седнівській-20.¹⁴ В.Л.Модзалевський обмежує існування стрільців лише Почепською та Мглинською сотнями, де, на його думку, вони становили значну кількість серед козаків.¹⁵

За даними від 23 жовтня 1774 р., підготовленими в Генеральний суд, у Чернігівському полку налічувалось 163 стрільці. У Староборовицькому курені Седнівської сотні їх було 67 чол. (курінних - 16, села Хотуніч - 21, села Петрівки - 14, с. Турії - 16); у Переписському курені - 43, Хоробрицькому - 30 (с. Хоробричі - 17, с. Ваганічі - 7, с. Хотівля - 6); у Мошонському курені - 23, (с. Автуніч - 5, с. Мошонка - 11, с. Старосілля - 7).

В основному стрільці були козачого і стрілецького звання. 10 осіб мали посполите «звання» (Стародубський курінь - 1 чол., Переписський - 4, Хоробрицький - 3, Мошонський - 2 чол.). Один з них - підсусідок. Яків Рогаль (Переписський курінь) - син священика; у стрільці вписаний у 1761 р., двір і ґрунт купив у стрільця Івана Михайленка.

Слід зазначити, що предки 65 чол. (понад 40%) були визначені в стрілецьке звання полковником Василем Борковським у 1672 р. Найбільше спадкових стрільців мав Староборовицький курінь - 44 чол. (понад 68%). Більше 30 стрільців полку за терміном давності не змогли вказати, коли й ким їх предки були вписані в стрільці. 88 чол. (понад 54%) проживали на козацьких ґрунтах, найбільше таких було в Староборовицькому курені - 56 чол. Понад 40 осіб мешкали на ґрунтах стрілецьких.

Значились серед стрільців і вихідці з-за кордону, як правило, із Польщі (Староборовицький курінь - 2 чол., Переписський курінь - 1 чол., Мошонський - 1 чол.). Деякі особи із списку

офіційно не були вписані в стрільці.¹⁶ Пташників у Чернігівському полку в 1774 р. налічувалось 10 чол. (курінні пташничого Ольшанського куреня - 3 чол., села Волинки - 2 чол., села Чорнотич - 5 чол.). Всі вони були «звання козачого». Хто й коли вписав їх предків у пташники - невідомо. Всім пташникам «грунти» дістались по спадковості. А мешкали вони на «грунтах» пташничих, лише Іванові Пархоменку належали «грунти» козачі¹⁷.

Стрільцький промисел був прибутковим для властей. У джерелах зазначається, що стрільці й пташники покликани були «чинити вигоду» гетьману, полковникам, а також цареві. Вони забезпечували їх дичиною, звірними шкурами й медом, а також поставляли для потреб царського двору в живому вигляді соколів, кречетів, чєлігів. У 1658 р., наприклад, цих птахів було там понад дві тисячі¹⁸. Доречно зазначити, що взимку 1652 р. партію кречетів привезли до Москви із Сибіру. Спеціальною царською грамотою від 24 лютого 1662 р. передбачалось воеводам і приказним людям міст по дорозі від Верхотур'я і Тобольська «помытчиком под наши птицы велеть давать подводы, сколько надобно, и отпускать их к Москве тотчас, без задержанія». Цар наказував також слідкувати за тим, щоб птахів перевозили досить обережно, щоб їм «порухи никакие не было». За порушення наказу Олексій Михайлович погрожував відбирати у воевод і приказних людей помістя й вотчини, а винних ямщиків «бить кнутом, чтоб им впред... быть противным не поважно было».¹⁹

На стрільців «по давньому обыкновению» накладалась повинність.²⁰ Спочатку вона була натуральною, визначалась «тилко звером».²¹ Щорічно стрільці Городнянської сотні здавали 50 кунців, 50 лисиць, триста пар «рябців», 120 зайців²². У XVIII ж столітті у зв'язку із зменшенням звірів у лісах вона була замінена грошовою. І стрільці платили «в Скарб військовій подлежачій годовій оклад».²³ У Мглинській сотні в 1756 р. вони внесли 393 руб. 84 коп. «окладу».²⁴ Царським указом від 28 січня 1724 р. для стрільців згадуваної вже Городнянської сотні його розмір визнавався сумою в «половтораста рублей в году».²⁵ Звертаючись до отамана Федора Махєнка, Петро I категорично настоював і застерігав: «даби ты оной оклад платил на вся годи без доимки, а ежели сполна платить не будеш, и оное взято будет із ваших пожитков»²⁶.

Становище досліджуваної категорії людей було не таким уже й легким. У будь-який момент стрільців і пташників могли залучити до військової служби.²⁷ Вони терпіли значні утиски з боку адміністративної влади, старшини, які аж ніяк не могли примиритися з тим, що стрільці мали право користуватися приватновласницькими угіддями. І непоодинокими були випадки, коли доля змушувала їх відрікатися від свого привілейованого становища й шукати захисту під опікою сотників²⁸. У 1673 р. царський уряд розшукував стрільців-втікачів, які мешкали в Почепі, Глухові та Новгороді-Сіверському.²⁹

У досліджуваний період у заплавах річок Десни, Дніпра, Судості, Сожу, Іпуті, Убєді, Івоту й інших водилося немало бобрів. А тому на Чернігівщині існував промисел, зв'язаний із бобрівниками - людьми, покликаними займатися полюванням на цих цінних звірків. Важливими осередками бобрівництва в регіоні були населені пункти північної його частини, а також Остер, села Крєхаїв, Виповзів тощо.³⁰ Подібно до стрільців і пташників, бобрівники жили общинами, обирали з-поміж себе отамана, користувалися певними пільгами і привілеями. Поряд з тим, будучи джерелом збагачення для властей, вони мали й повинності. Спочатку повинність носила натуральний характер (бобрівники щорічно поставляли «в казну» 10 бобрів і 20 видр). Згодом же вона була замінена грошовою. Починаючи з 1727 р., бобрівники платили в рік 123 руб. 50 коп.

До середини XVIII ст. кількість бобрівників різко скорочується. У Чернігівському полку їх на цей час налічувалось 63 (Сосницька сотня - 33, Сєднівська - 16, Волинська - 5, Кисєлівська - 9), у Стародубському полку лише 7 (Мглинська сотня - 4, Погарська - 3).³¹ Погіршилося і їхнє становище³². Бобрівників Олександрівки й Верхолісся (поблизу м. Сосниці) у 1731 р. названо бідними людьми. Посилюється згнів їх із землі. Так, за показанням значкового товариша Павла Дурського від 4 листопада 1764 р., бунчуковий товариш Андрій Стахович «неподлежаше» заволодів «дворами з грунтами» бобрівників Микити й Максима Тищенків та стрільців Олексія Банадика, Георгія Бондаря, Івана Гавриленка, Мартина Коваля, Марії Шевчихи (с. Мошонка Городнянської сотні), а також двома Калеєнківськими дворами в с. Хоробрєчах та Устименковим «стрєлєчим двором» у с. Перєписі.³³

Незважаючи на спроби підтвердження прав стрільців, пташників і бобрівників Малоросійською колегією в 1765 р.,³⁴ ці промисли поступово занепадали, а в кінці XVIII ст. повністю припинили своє існування. Згідно з указом 1783 р., людей даної категорії зараховано в розряд «казєнных посєлян»³⁵.

Джерела та література:

1. Материалы для отечественной истории. Издал Михаил Судиенко. - Киев: В Университетской типографии, 1853. - Том первый. - Отдел 2. - С. 14.

2. Див.: Корноухов Е. Судьба бобровников, стрельцов и пташников Черниговской губернии // Труды Черниговской Архивной Комиссии. - Чернигов: - Типография Губернского Земства,

1913. - Выпуск десятый. - С. 56-67. (Далі: ТЧАК). Модзалевский В.Л. Судьба Малороссийских пушкарей // Там же. Чернигов: Типография Г.М.Веселой, 1915. - Вып. XI. - С. 13 - 22.
- 3 Див.: Курас Г.М. Чернігівський історик та краєзнавець Є.О.Корноухов // Питання вітчизняної та зарубіжної історії. - Чернігів, 1991. - С. 42.
- 4 Пиріг П. Шляхта Чернігівщини в другій половині XVII століття // Київська Старовина. - 2000. - № 2. - С. 143-145.
- 5 Корноухов Е. Указ. соч. // ТЧАК. - Вып. X. - С. 59 - 60. 6 Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського. Інститут рукописів. - Ф. 1. - Спр. 56100 / Лаз 419 /. - Арк. 126.
- 7 Там само. - Спр. 56095 / Лаз 419 /. - Арк. 121 / зв. /.
- 8 Там само. - Спр. 56096 / Лаз 419 /. - Арк. 122.
- 9 Там само. - Спр. 56095 / Лаз 419 /. - Арк. 121.
- 10 Там само. - Спр. 56097 / Лаз 419 /. - Арк. 123.
- 11 Там само. - Спр. 56098 / Лаз 419 /. - Арк. 124.
- 12 Там само. - Спр. 56099 / Лаз 419 /. - Арк. 125 / зв. /.
- 13 ТЧАК. - Вып. X. - С. 71 - 73.
- 14 Див.: Корноухов Е. Указ.соч. // ТЧАК. - Вып. X. - С. 60.
- 15 Модзалевский В.Л. Судьба Малороссийских пушкарей // ТЧГУАК.- Вып. XI.- С. 17.
- 16 НБУ ІР. - Ф. 1. - Спр. 56108 / Лаз 419 /. - Арк. 145 - 152 / зв. /.
- 17 Там само. - Спр. 56109 / Лаз 419 /. - Арк. 155 - 155 / зв. /.
- 18 Акты исторические, собранные и изданные Археологическою Комиссиею. - СПб: В Типографии П-го Отделения Собственной Е.И.В. Канцелярии 1842. - Том четвертый. - С. 267.
- 19 Там же.-С. 314-315.
- 20 Материалы для отечественной истории. Издал Михаил Судиненко. - С. 14. 21.НБУ. ІР. - Ф. 1. - Спр. 56097 / Лаз 419 /. -Арк.123. Спр.56098 / Лаз 419 /. -Арк. 124.
- 22 Там само. - Спр. 56100 / Лаз 419 /. - Арк. 126.
- 23 Там само. - Спр. 56108 / Лаз419 /. - Арк. 145.
- 24 Див.: Корноухов Е. Указ.соч. // ТЧАК. - Вып. X. - С. 60.
- 25 НБУ. ІР. - Ф. 1. - Спр. 56100 / Лаз 419 /. - Арк. 126.
- 26 Там само. - Арк. 126 - 126 / зв. /.
- 27 Материалы для отечественной истории. Издал Михаил Судиненко. - С. 14-15. 28. Див.: Корноухов Е. Указ. соч. // ТЧАК. - Вып. X. - С. 61.
- 29 Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археологическою Комиссиею. - СПб: Типография М. Этингера, 1879.-Т. XI.-С. 116.
- 30 Архив Юго-Западной России, издаваемый Временною комиссиею для разбора древних актов. - Киев, 1886. - Ч. VII. - Т. I. - С. 597.
- 31 Корноухов Е. Указ. соч. // ТЧАК. - Вып. X. - С. 58 - 59.
- 32 Філарет. Историко - статистическое описание Черниговской епархии. - КН.VI.-С. 156.
- 33 НБУ. ІР.-Ф.1.-Спр. 56094/Лаз 419/.-Арк. 115.
- 34 ТЧАК. - Вып. X. - С. 67 - 73.
- 35 Див.: Корноухов Е. Указ. соч. // ТЧАК. - Вып. X. - С. 67.

Тайсія Немирівська

ЧЕРНІГІВСЬКИЙ ТКАНІЙ РУЧНИЙ ПЕРЕБІР

На території Чернігівщини ткацтво існувало з давніх-давен, відколи людина почала себе усвідомлювати. Про це свідчать вчені-археологи Києва, Чернігова, Москви, які під час розкопок знаходили шиферні пряслиця, що використовувалися для виготовлення тканини (А. Б. Рибаків).

Найпростішим ткацьким станком вважався пристрій ще з часів Трипільської культури - вертикальний стан. Удосконалюючись, людство ускладнило і ткацький пристрій (С.А. Антонович, Р.В. Захарчук, М.Є. Станкевич. Декоративно-прикладне мистецтво. -Львів, 1982. - С. 30-31.)

Художня тканина застосовувалась у побуті для оздоблення інтер'єру, найбільше в оглядовому періоді (XIX - початок XX ст.). Виготовляючи одяг, майстри брали волокна льону, вовни, конопель і кропиви (змішували для кращої якості).

На Чернігівському Поліссі кліматичні умови сприяли вирощуванню льону-довгунця - сировини, з якої виготовляли нитки для ткацтва. Висівали також коноплі, а в кінці XIX ст. (як свідчать архівні документи) у Новгород - Сіверському повіті пристосувались до плекання п'ємонських (китайських) конопель. Для вирощування названої культури застосовували органічні і неорганічні добрива. Відомо, що на території України льон ріс навіть у південних